

«ՖՈՒՏԲՈՒԼԱՅԻՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ» ԾԱՎԱԼՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՈՒՄ ՀԱՅ – ԹՈՒՐԹԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ

2011 թվականին, այն բանից հետո, երբ Թուրքիայի և Հայաստանի խորհրդարաններն իրենց «փոքր օրակարգերից» հանեցին Ցյուրիխում ստորագրված հայ – թուրքական արձանագրությունների վավերացման հարցը, հարաբերությունների կարգավորման խնդիրը, փաստորեն, սառեցվեց անորոշ ժամանակով: Հիշեցնենք, որ մեկ տարի տևած բանակցությունների արդյունքում ծնված այդ արձանագրությունները նախատեսում էին հայ – թուրքական սահմանի փոխադարձ ճանաչում, սահմանի վերաբացում ու հաղորդակցության միջոցների վերագործարկում, դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատում և դեսպանատների բացում³⁹⁸: Այդ արձանագրությունների բովանդակությունը թե՛ թուրքական, թե՛ հայկական իրականության մեջ քաղաքական տեսակետների բախման պատճառ դարձավ, սակայն երկու երկրների քաղաքական իշխանություններն արձանագրությունները վավերացման ուղարկեցին խորհրդարաններ՝ այնտեղ էլ ավելի ուշ դրանք սառեցնելով: Անշուշտ, այնքան ժամանակ, քանի այդ հարցը ընդհանրապես դուրս չի բերվել երկու երկրների քաղաքական օրակարգից, խնդիրը չի կարելի համարել վերջնականապես փակված կամ ձախողված, սակայն առկա պայմաններում անհնար է նաև խոսել կարգավորման իրական փնտրտուքի կամ այդ ուղղությամբ դրական միտումների մասին: Սույն հրապարակումը առկա բաց աղբյուրների հիման վրա ստեղծված իրավիճակի վերլուծության մի փորձ է:

1. Կարգավորման գործընթացի սառեցման պաշտոնական պատճառը Թուրքիայի Հանրապետության կողմից՝ Հայաստանի Հանրապետության հետ հարաբերությունները կարգավորելու հարցում նախապայմաններ առաջադրելու լեզվին վերադարձն է: Անվիճելի է, որ առանց նախապայմանների դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու և 1993 թ. գարնանից փակված հայ-թուրքական սահմանը բացելու դիմաց թուրքական իշխանությունները, ընդառաջ գնալով ինչպես Ադրբեջանի, այնպես էլ սեփական ընդդիմության «ավանդական» ճնշմանը³⁹⁹, վերստին առաջադրեցին առնվազն մեկ պաշտոնական պայման. կարգավորման գործընթացը առաջ մղելու դիմաց ստիպել Հայաստանին միակողմանի զիջման գնալ Ադրբեջանին Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործընթացում՝ օրինակ դուրս բերելով հայկական զինված ուժերը Լեռնային Ղարաբաղին հարող զբաղեցրած տարածքների առնվազն մի մասից: Անհրաժեշտ է հիշեցնել, որ ադրբեջանական քաղաքական և հասարակական կարծիքը, ինչպես նաև ադրբեջանամետ-արմատական ազգայնական ուժերը

³⁹⁸ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ 2008, 2009, 2010 և 2011 թթ. հաշվետվությունները՝ <http://mfa.am/hy/annualreport/>
http://mfa.am/u_files/20091013_protocol.pdf
http://mfa.am/u_files/20091013_protocol1.pdf

³⁹⁹ Տե՛ս Քոթանջյան Հ., Սաֆարյան Ա., Հայացք հայ-թուրքական հարաբերություններին՝ երկրաշրջանի զարգացման կոնտեքստում, - «Տարածաշրջանային հետազոտություններ», պրակ. 1 (հայերեն, անգլերեն), Երևան, 1996, Kotanjian H., Safarian A., Die Isolation veranlaßt Armenien enge Beziehungen zu Georgien zu suchen, «Wostok», Köln, Nr. 2/97, 1997, s. 21-23, Safarian A., Arménie-Turquie: en finir avec le dernier mur de la honte, «France-Arménie». Tut sur l'Arménie. Hors Série, 2006. Paris, p. 284-285, Սաֆարյան Ա., Թուրքական հասարակական կարծիքը Հայաստանի և Թուրքիայի միջև ստորագրված արձանագրությունների մասին, Տասը հարց, տասը պատասխան. Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման ու երկկողմ հարաբերությունների զարգացման մասին արձանագրություններ: Տեսակետներ են հայտնում ԵՊՀ փորձագետները (Խմբ.՝ Ա. Հ. Միմոնյան), Երևան, 2009, էջ 18-20:

Թուրքիայում «Ֆուտբոլային դիվանագիտության» ծավալման ամբողջ ընթացքում ծայրահեղ թշնամաբար են վերաբերվել հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հեռանկարին և այն գնահատել են իբրև սպառնալիք Ադրբեջանի շահերին ու Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացում ադրբեջանական դիրքերը թուլացնելուն ուղղված քայլ: Այսպիսով, հրաժարվելով առանց նախապայմանների կարգավորել հարաբերությունները Հայաստանի հետ, Թուրքիան տեղի տվեց ադրբեջանական պահանջներին ու թուրք – ադրբեջանական ռազմավարական սերտ դաշինքն ավելի առաջնային և կարևոր համարեց: Արդեն սառեցումից հետո Թուրքիան հայտարարեց, որ այդ սերտ դաշինքին քաղաքական և տնտեսական ոլորտներում ավելանում է նաև էներգետիկայի ոլորտում ամենասերտ համագործակցությունը, այսինքն՝ տնտեսական նոր խթաններով ամրապնդվում է թուրք – ադրբեջանական ընդհանուր շահը, որը չի կարող վնասվել այնպիսի գործոնով, ինչպիսին հայ – թուրքական հարաբերությունների կարգավորումն է: Վերջին երկու տարիների ընթացքում վերադառնալով ամենասերտ համագործակցությանը և փոխգործակցությանը Հայաստանի միջազգային ազդեցությունը, հեղինակությունը և վարկը նսեմացնելու գործում՝ Թուրքիան և Ադրբեջանը հետևողականորեն ցուցադրում էին, որ առայժմ, կարծես թե չկան այնպիսի արտաքին ազդակներ ու խթաններ, որոնք կստիպեին զսպել այդ համագործակցությունը ու նպաստել Հայաստանի հետ ավելի հավասարակշռված հարաբերություններ հաստատելուն⁴⁰⁰:

2. «Ֆուտբոլային դիվանագիտության» ծավալման ընթացքում Թուրքիայում սկսվեց բացեիքաց քննարկվել Հայոց ցեղասպանության թեման, և չնայած թուրքական պաշտոնական բառապաշարում այն ձևակերպված է իբրև «ցեղասպանության մասին հայկական պնդումներ», սակայն ակնհայտ է, որ Թուրքիայի որոշ մտավորականներ, հասարակական շրջանակներ ու լրատվամիջոցներ շարունակում են արծարծել այս հիմնահարցը՝ փորձելով նպաստել սեփական պատմության հետ թուրքական հասարակության առերեսման գործին: Հիշարժան է 2012 թվականի ապրիլին Ստամբուլի Թաքսիմ հրապարակում բազմաթիվ թուրքերի և հայերի համատեղ բողոքի ցույցը՝ Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին հարգանքի տուրք մատուցելու նպատակով: Այս իրադարձությունը նույնպես զուսպ և զգուշորեն, սակայն լուսաբանվել է թուրքական ամենատարբեր լրատվամիջոցների կողմից: Այսուհանդերձ խոսել այն մասին, որ Թուրքիայում էական դրական տեղաշարժեր կան Հայոց ցեղասպանության ճանաչման և դատապարտման ուղղությամբ, ակնհայտորեն վաղաժամկետ է: Թուրքիայի պաշտոնական շրջանակները շարունակում են ավանդական ակտիվ գործողությունները Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման և դատապարտման գործընթացը ձախողելու ուղղությամբ: Դրա վառ օրինակն է թուրքական ակտիվությունը Ֆրանսիայում Հայոց ցեղասպանության ուրացումը քրեականացնող օրինագծի ընդունման ողջ ընթացքում, ինչպես նաև Թուրքիայի պահանջը Ֆրանսիայի նորընտիր նախագահից ու կառավարությունից՝ թույլ չտալու այդ օրինագծի նախագծի վերստին շրջանառումը Թուրքիայի խորհրդարանի երկու պալատներում: Թուրք վերլուծաբանների գնահատմամբ Թուրքիան սկսել է հատուկ նախապատրաստական աշխատանքները մինչև 2015 թվականին Հայոց ցեղասպանության հարյուրամյա տարելիցը ճանաչման և դատապարտման նոր ակիքին դիմակայելու և այն ձախողելու ուղղությամբ՝ հակազդեցության զանազան միջոցներ փնտրելով հայկական կազմակերպությունների նախաձեռնություններին: Ակնհայտ է նաև, որ այս գործում Թուրքիան սերտորեն համագործակցում է Ադրբեջանի հետ, որը բոլոր մակարդակներում բարձրացնելով այսպես կոչված «Խոջալուի ողբերգությունը» անհիմն կերպով հայերին վերագրված մեղադրանքը կամ բարձրացնելով Ղուբայում 1918 թվականին հրեաների դեմ հայերի

⁴⁰⁰ <http://azg.am/AM/2012100517>

գործած իբր «ցեղասպանության» բացարձակապես անհիմն մեղադրանքը⁴⁰¹, դրանցով փորձում է, փաստորեն, հավասարակշռել Հայոց ցեղասպանության ճանաչման և դատապարտման հայկական պահանջը և գոնե ժամանակ շահել 2015 թվականին սպասվող վերոհիշյալ ալիքի թափը կոտրելու ճանապարհին: Վերը նշվածը հիմք է տալիս պնդելու, որ հայ – թուրքական հարաբերությունների կարգավորմանն ուղղված կողմերի նախաձեռնություններ, առանց առանձնահատուկ, լրացուցիչ երրորդ կողմից ազդակների, պետք չէ սպասել մինչև 2015 թվականը: Սա նաև հիմք է տալիս պնդելու, որ Հայաստանի Հանրապետության և Սփյուռքի կազմակերպությունների միջև համագործակցված ջանքերը գալիք երեք տարիների ընթացքում Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման և դատապարտման ուղղությամբ մեծացնելուն զուգահեռ անհրաժեշտ է միջազգային ասպարեզում ակտիվորեն չեզոքացնել Ադրբեջանի վերոհիշյալ անհիմն պնդումները, որոնք այլ նպատակ չունեն, քան խորացնել ատելությունը և թշնամանքը Հայաստանի ու հայերի նկատմամբ:

3. Փաստ է, որ չնայած դիվանագիտական հարաբերությունների բացակայությանը և հայ – թուրքական սահմանի փակված մնալուն՝ շարունակում է զարգանալ երկկողմ առևտուրը: 2010 թվականին դրա ծավալը կազմել է մոտ 211 միլիոն ԱՄՆ դոլար, 2011 թվականին՝ 243 միլիոն ԱՄՆ դոլար, իսկ 2012 թվականին կարող է կազմել մինչև 250 միլիոն ԱՄՆ դոլար⁴⁰²: Այդ առևտուրը չնչին բացառությամբ իրենից ներկայացնում է Հայաստանի կողմից թուրքական ապրանքների ներկրում՝ այսպիսով նպաստելով թուրքական տնտեսության զարգացմանը: Հայ գործարարները կարծում են, որ պետք չէ օրակարգից հանել 1993 թվականի գարնանը ուժի մեջ մտած Թուրքիայի կառավարության հայտարարած էմբարգոն վերացնելու հարցադրումը՝ չնայած քաղաքական նպաստավոր պայմաններ այս գործի հաջողության համար չկան: Հայ գործարարների կազմակերպված այցելությունները Թուրքիայի արևելյան շրջաններ և հայ – թուրքական գործարար համաժողովները Երևանում վկայում են, որ կողմերի միջև չմարտող հետաքրքրություն կա տնտեսական համագործակցությունը մեծացնելու հարցում, ինչի ևս մեկ վկայությունն են հայ – թուրքական համատեղ կապիտալով Հայաստանում գրանցված առաջին ընկերությունները: Այսուհանդերձ, պետք է արձանագրել, որ այդ հետաքրքրությունը կրողների քաղաքական պոտենցիալը անհամեմատելի փոքր է պաշտոնական գծի կողմնակիցների համեմատությամբ և պետք չէ ակնկալել, որ այդ ակտիվությունը կարող է հանգեցնել հայ – թուրքական հարաբերություններում էական տեղաշարժերի⁴⁰³:

4. «Ֆուտբոլային դիվանագիտության» ծավալման արդյունքներից մեկն էլ այն է, որ 2010 թվականին Թուրքիայում հրատարակված արտաքին սպառնալիքների ցուցակից հանվեց Հայաստանը: Սրանով Թուրքիան ընդունում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ոչ ռազմական և ոչ էլ քաղաքական սպառնալիք իր համար չի ներկայացնում: Նույնը չի կարելի ասել մեր երկրի մասին, որը չկարգավորված հարաբերությունների պայմաններում Թուրքիայի վերոհիշյալ կեցվածքը գնահատում է իբրև արտաքին սպառնալիք, ինչը նաև ձևակերպված է Հայաստանի Հանրապետության Ազգային անվտանգության հայեցակարգում: Բոլոր հիմքերը կան պնդելու համար, որ Թուրքիայի կողմից պաշտոնապես որդեգրված նեոօսմանականության և «Զրո պրոբլեմ

⁴⁰¹ Մասնավորապես տես Սաֆարյան Ար., Ի՞նչ արժե հայերի և հրեաների միջև ատելություն սերմանելը, <http://www.azg.am/AM/2012110909>, Հայկ Քոթանջյան. «Քաղաքագետները դեմ են ադրբեջանական պետության դեկավարի վարած օտարաոտյաց քաղաքականությանը», <http://www.azg.am/AM/2012110310>

⁴⁰² <http://mfa.am/hy/country-by-country/tr/>
<http://azg.am/AM/2012112111>

⁴⁰³ <http://azg.am/AM/2012101209>

հարևանների հետ» քաղաքականությունը ինչպես Իրաքի և Սիրիայի, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետության հարցում ձախողվել է: Թուրքիային ոչ միայն չի հաջողվել առանց նոր ճնշումների մեծացնել իր ազդեցությունը Հարավային Կովկասում, այլև, փաստորեն, սնանկ է դարձել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործընթացում Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև միջնորդական առաքելություն ստանձնելու փորձը: Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական ներկայացուցիչները տարբեր միջազգային հարթակներում վերջին երկու տարիներին մի քանի անգամ հայտարարել են, որ Թուրքիան չի կարող ստանձնել նման միջնորդական առաքելություն, որովհետև միակողմանիորեն աջակցում և սատարում է Ադրբեջանին⁴⁰⁴:

5. Հայ – թուրքական հարաբերությունների կարգավորման խնդիրը մեռյալ կետից շարժելու և առաջ մղելու ճանապարհին հանդիպող վերոհիշյալ խոչընդոտները հիմք են տալիս եզրակացնել, որ առանց արտաքին հորդորների և միջամտության դա պարզապես չի կարող տեղի ունենալ: Մեծ Մերձավոր Արևելքում ընթացող քաղաքական բուռն գործընթացները հիմք են տալիս ենթադրելու, որ Թուրքիան գնալով կոշտացնելու է իր արևելյան քաղաքականությունը այն պարզ պատճառով, որ գնալով մեծանում է հարևանների դիմադրությունը, որոնք չեն հաշտվում թուրքական քաղաքական նկրտումների հետ: Ոչ մի պատճառ չկա կանխատեսելու, որ տեսանելի հեռանկարում Թուրքիային կարող են ընդունել Եվրոպական Միություն: Դրա համար էլ թուրքական ակտիվության ներուժն ուղղվել է դեպի տարածաշրջան՝ մասնավորապես իսլամական Արևելք: Թուրքիան հայտարարում է, որ այսօր լինելով աշխարհի 16-րդ տնտեսությունը և ունենալով ավելի քան 70 միլիոն բնակչություն, շարունակելու է զարգանալ բուռն տեմպերով՝ իրական համարելով դարի կեսերին 124 միլիոն բնակչություն ունենալը և աշխարհի 12-րդ տնտեսությունը դառնալը: Նախկինում եղած որոշ տարածայնություններից հետո այսօր Թուրքիան տարածաշրջանում կրկին ԱՄՆ սերտ դաշնակիցն է՝ տարածաշրջանային առաջատարի դերի հավակնությամբ: Մյուս կողմից ռուս – թուրքական տնտեսական հարաբերություններն աննախադեպ զարգացում են ապրում, և կողմերը նույնիսկ խոսում են այդ հարաբերություններին ռազմավարական դաշինքի բնույթ հաղորդելու մասին: Պետք է ենթադրել, որ եթե ԱՄՆ-ը կամ Եվրոպական Միությունը հատուկ հետաքրքրություն չունենան հայ – թուրքական հարաբերությունները կարգավորելու հարցում, այդ խնդիրը կարող է որևէ առաջընթաց ունենալ միայն այն դեպքում, երբ Ռուսաստանը էլ ավելի մեծ դերակատարություն ստանձնի Հարավային Կովկասում (օրինակ՝ Եվրասիական ինտեգրման գործընթացների ծավալման ճանապարհին): Եթե դա էլ տեղի չունենա, ապա գոնե կարճաժամկետ կամ միջնաժամկետ հեռանկարի համար դրական կանխատեսում անել ուղղակի չի կարելի⁴⁰⁵:

Վերոհիշյալը հիմք է տալիս փաստելու, որ չնայած Թուրքիայում «հայկական խնդիրների» արձարձման ճանապարհին առանձին դրական տեղաշարժերին, քաղաքական առճակատման մեղմացման մասին խոսել դեռևս չի կարելի: Կարծում ենք, որ մինչև 2015 թվականը երկկողմ հարաբերությունների կարգավորմանն ուղղված նոր

⁴⁰⁴ http://www.1in.am/rus/worldpolitics_rturkey_2429.html,
<http://az.salamnews.org/ru/news/read/11008/axmed-davutoglu-esli-vopros-karabaxa-budet-reshen-armyano-tureckie-otnosheniya-budut-uregulirovani>

⁴⁰⁵ Սաֆարյան Ար., Սաֆարյան Ալ., «Ֆուտուրային դիվանագիտության» արտացոլումը թուրքական ՉԼՄ-ներում, ՀՀ ՊՆ Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի աշխատանքային տետրեր, Երևան, 2008, էջ 184-196, Мелконян Р., О проблеме оценки нынешнего этапа диалога Армения-Турция, Армяно-российское взаимодействие и региональные проблемы, Ереван, 2011, стр. 47-51, Сафарян Ар., Сафарян Ал., О стремлении вовлечения Турции в процесс урегулирования Карабахского конфликта, Армяно-российское взаимодействие и региональные проблемы, Ереван, 2011, стр. 52-55.

նախաձեռնությունների սպասելու հիմքեր չկան, եթե դրանցում բացառիկ հետաքրքրություն չդրսևորեն աշխարհի խոշոր ուժային կենտրոնները:

К ВОПРОСУ ОБ ОЦЕНКЕ СОСТОЯНИЯ АРМЯНО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ В РЕЗУЛЬТАТЕ РАЗВЕРТЫВАНИЯ “ФУТБОЛЬНОЙ ДИПЛОМАТИИ”

Давид Сафарян
(резюме)

В результате замораживания ратификации подписанных в Цюрихе армяно-турецких протоколов в парламентах двух стран процесс нормализации отношений между Турцией и Арменией приостановлен на неопределенное время. Исследования материалов армянских, турецких и азербайджанских СМИ в последние годы показывают, что Турция вернулась к политике предварительных условий и давления в отношении Армении, уступив давлению азербайджанского общественно-политического мнения. Несмотря на отдельные положительные сдвиги в вопросе открытого обсуждения внутри турецкого общества большого вопроса Геноцида армян в Османской Империи, говорить о радикальном изменении постановки этого вопроса в Турции нет оснований. Более того, Турция вместе с Азербайджаном готовится активно препятствовать армянским инициативам и не позволять нарастанию новой волны международного признания и осуждения Геноцида армян накануне 100-летия этого преступления. Даже в обстановке отсутствия официальных политических отношений активно развиваются двусторонние торгово – экономические отношения. В Армении и Турции есть заинтересованные бизнес-круги, общественно-политический потенциал которых, однако, несоизмеримо мал по сравнению с теми, кто выступает за продолжение официальной линии Турции по отношению к Армении. Есть все предпосылки для того, чтобы говорить о провале политики “Ноль проблем с соседями” в рамках доктрины неоосманизма в отношении Южного Кавказа. Турции не удастся занять роль посредника в урегулировании конфликта Нагорного Карабаха из-за односторонней поддержки позиции Азербайджана. В статье сделан прогноз, что процесс нормализации армяно-турецких отношений может быть сдвинут с мертвой точки только в том случае, если к данному вопросу проявят новый интерес ведущие мировые силовые центры-США, Европейский Союз и Россия.